
*Л.Г. Комаха,
кандидат філософських наук,
доцент кафедри логіки філософського
факультету КНУ імені Тараса Шевченка*

ПРИНЦИПИ ІСТИНИ ЯК АРГУМЕНТИ НАУКОВОГО ПІЗНАННЯ: СМИСЛОДІЯЛЬНИСНИЙ ВИМІР

Відчуття мають силу і переконливість завдяки своєму «народженню» у досвіді суб'єкта пізнання і виступають як квінтесенція осягнення ним «іншого» (людини, предмета, ситуації, проблеми). Подібного роду полімодальний образ однією зі своїх складових матиме фонологічну компоненту, а другою – складний комплекс переживань (відчуттів) реальності, явлених у неусвідомлених внутрішньо-тілесних процесах, які перебувають поза раціональним контролем суб'єкта. У підсумку та чи інша інформація може сприйматися або позитивно, або негативно, навіть у тому разі, якщо свідомість індивіда не вбачає особливої відмінності між формами подання трансльованого смислу. Для цього необхідно трансформувати розуміння смислу в напрямі врахування глибинної складової поверхневих пластів його (смислу) вираження. У такій ситуації відчувати «іншого» означає на певний час стати ним, пережити його як частину самого себе, як власну сутність, що досягається в логіці пізнання, аргументом якої є смисл.

Знання як переживання не потребує міркування, перевірки – воно дає змогу безпосередньо виразити те, що відбувається в «іншому» («як у мені»), будучи основою емпатії та інтуїтивних прозрень. Така специфіка переживання сутності «іншого» становить ґрунт для переконаності в абсолютній правильності знайденого в «акті осягання» рішення (навіть коли відсутнє логічне обґрунтування такої переконаності і немає вербального вираження цього рішення). У підсумку людина може репрезентувати собою процеси, які відбуваються в «іншому» (суб'єкті), водночас здобуваючи знання про те, якою є його внутрішня «природа». «Це знання, яке народжується поза системою міркувань, аргументації і перевірки, кристалізуючись в нових смислах, які до цього не існували, утворюючи тим самим нові смисли вже відомих речей» [1]. Тож постає

завдання з'ясувати: чи можуть смисли виступати аргументами для доведення нового знання, але з нових позицій?

Проблему «смислу» було порушено і висвітлено в працях класиків неокласичної філософії – А.Шопенгауера, А.Бергсона, Ф.Ніцше, Ж.-П.Сартра, а також психологів, логиків, культурологів та ін. Сьогодні проблему смислу пізнання і життєдіяльності досліджують І.О.Бескова, О.А.Івін, М.М.Новосолов, О.І.Шульга, а також представники «філософії науки». Подальшого аналізу потребує з'ясування «смислу» як аргументу в пізнанні та життєдіяльності.

Нашою метою є висвітлення основних параметрів смислу як аргументу для концептуалізації і розв'язання когнітивних і практичних завдань пізнавальної діяльності.

Логіка аналізу проблеми «смислу» закономірно потребує висвітлення епістемологічного аспекту його формування. Зазначимо, що процес пізнання – це, окрім усього, внутрішній акт, пов'язаний зі спробою усвідомити, як саме образи нашої свідомості співвідносяться з тими предметами, що ми собі уявляємо. На цьому шляху особливу епістемологічну роль відіграють знаки-об'єкти (знаки-мітки) нашої свідомості, а також цілісні концептуальні образи. Відомий вчений-логік К.Твардовський, представник Львівсько-Варшавської школи, зазначав, що вже з «найдавніших часів і до сьогоднішнього дня всі психологи вважають образи фундаментом і необхідною умовою понять... Якщо ж образи є необхідною основою всякого мислення, яке застосовує поняття різної міри абстрагування, тоді, очевидно, аналіз понять не може не брати до уваги образів» [6, 182].

Мислитель пропонує перенести термін «образ» із сфери чуттєвого досвіду в складнішу сферу внутрішнього досвіду, який асоціюється сьогодні з тими когнітивними процесами, в яких очевидними постають різні фактори свідомості (уявлення, пригадування, сприйняття, пам'ять, судження). За їх допомогою К.Твардовський передає смисл індивідуального інтелектуального досвіду пізнання. Уявлення про предмет або об'єкт, що створюється внаслідок пізнання і розглядається як образ цього предмета (образ, співвіднесений з конкретним предметом або об'єктом), перетворюється в свідомості і конкретизується, виступаючи як певний ментальний «знак-об'єкт». Відтак «знак постає як щось «означуване» нами в процесі розуміння. Такого роду «знаки-об'єкти» підлягають визначенню, назві, нарешті, осмисленню як наділенню їх смислом» [7, 180]. У такій ситуації постає питання: як можливий смисл?

Відзначаючи той факт, що виникнення смислу є результатом продуктивної діяльності нашої свідомості, а осмислення – способом наділення смислом, потрібно звернути увагу на ті філософські концепції, в яких проблема «смислу» постає в контексті співвідношення пізнання і розуміння. Так, феноменологія акцентує увагу на природі свідомості, на її інтенціональності, що надає смислу феноменального характеру. Його поява – результат внутрішнього досвіду і розуміння. Відбувається це, за Е. Гуссерлем, на рівні появи інтенціональних (ментальних) об'єктів як феноменів свідомості, які мають власне внутрішнє існування – є об'єктами особливого роду, що виникають в актах сприйняття, коли свідомість спрямована безпосередньо на цей (інтенціонально заданий) предмет [4, 35–48].

Ця мисленнева спрямованість на об'єкт і на «подання його» в свідомості виступає як вибір позиції щодо нього (наприклад, через його оцінювання, означування тощо). Отже, на феноменальному рівні пояснення факту здобуття смислу є співмірним з активністю самої свідомості, ототожнюється з ним. Така активність є формою існування як смислу, так і свідомості. Феноменологія не пояснює для себе те, що лежить в основі людського розуміння, а розглядає це розуміння виключно як феноменологічний акт. Вона визнає рух мислення до розуміння і визнає факт досягнення розуміння (чого-небудь), але характеризує його лише як «феномен». При цьому Е. Гуссерль відмовляється від суджень про зовнішню реальність і показує, що світ всього лише конструюється нами, постаючи перед нами насамперед в нашій свідомості, і в цьому смислі світ людини – це «мій світ». Тому все, що ми знаємо про світ і його об'єкти, – це свідомість «про...». І світ, його об'єкти і його «смисли дані нам в свідомості як феномени його, незалежно від того, реальні ці об'єкти насправді чи ні» [4, 39–44].

Розглядаючи процес смислоутворення, важливо звернути увагу не лише на співвідношення предмета і його смислу, але й на можливі типи предметів, у відповідності з класифікацією яких може йтися і про відповідну специфікацію смислу. В даному контексті можна визначити чотири різновидності предметів в їх смисловому вимірі: «предмет взагалі; онтологічний предмет; інтенціональний предмет; загальний предмет» [2, 129].

Щоб з'ясувати смисл «загального предмета», доцільно запровадити поняття характерної ознаки, на основі якої смисл набуває властивостей аргументу. Останнє особливо важливо, якщо виходити

з того, що ця «характерна ознака» є, по суті справи, метафізичною частиною предмета. А метафізика, враховуючи неопозитивістські і постпозитивістські тенденції «антиметафізики», сьогодні має потребу в аргументах для обґрунтування свого подальшого існування. Іншими словами, якщо у нас відсутнє безпосереднє уявлення про загальний предмет, то це спричиняє інтерпретацію інших одиничних уявлень, які саме й передають смисл предмета. Саме з цього часу виникає можливість використовувати предмет відповідно до його «родового» призначення [2, 129–143].

Кожний смисл неоднозначний. Це ускладнює його використання як аргументу для доведення доцільності пізнання, мислення і соціального розвитку. У зв'язку з цим, допускаючи можливість багатьох рівнів смислу, герменевтика ставить своєю метою з'ясування глибинного смислу. Так, П.Рікьор розрізняє два підходи до одержання глибинного смислу: деміфологізацію – відновлення прихованих значень, і демістифікацію, тобто зруйнування кодів свідомості шляхом демонстрації того, що вони являють собою «хибну реальність» [9, 129–143].

Інший підхід про проблеми смислу і смислоутворення застосовує Г.П.Щедровицький. Запропонована ним понятійна схема «смислу» і «значення» спирається на сосюрівське розрізнення мови і промови (говоріння), або синтагматики і парадигматики, в поєднанні з системним підходом до діяльності, яка тлумачиться найбільш широко. Ідея діяльності постає головним пояснювальним принципом, котрий діє як щодо мовних семантичних явищ, так і щодо процесів комунікації та розуміння. Такий контекст пояснення факту появи нового смислу внаслідок «діяльності» передбачає, що смисл впливає з пояснення знаку як цілісного утворення (результату такої пояснювальної діяльності). Смисл виявляє себе «в множинності комунікативних актів і/або ж виникає внаслідок трансформації знання. Окрім того, смисл являє собою «структурний корелят самого розуміння» [7, 186].

Однак у такій «системодіяльній» моделі смисл може бути присутній в актах комунікації неявно, розкриваючись, наприклад, через наше знання його, тобто через знання людей, які оволоділи тими чи іншими смислами, вступаючи в комунікацію між собою. Тому в певній ситуації (схемі) новий смисл виникає як результат співмірності всіх можливих ситуацій, що стосуються взаєморозуміння і розуміння людиною самої ситуації. Цей же «системодіяльній» підхід застосовується і до аналізу тексту. Висновок, співмірний з

висловлюванням «зрозумілий смисл тексту», тотожний висновку у вигляді висловлювання «ситуація осмислена». Це означає, що відбулася зміна структури тексту, а сам текст почали розглядати «з точки зору його структурної організації, де потенційна множинність смислів даного тексту заперечує повноту розуміння його змісту» [7, 186]. У підсумку таким чином зрозумілий смисл (і зміст) тексту постає аргументом і запорукою подальшої пізнавальної діяльності.

Отже, пізнання (як і свідомість) не лише спрямоване на об'єкт, але й передбачає надання смислу всьому, що заслуговує нашого міркування. Тому зрозуміло, що пізнання, окрім всіх інших визначень, є зміною смислів, які в своїй послідовності аргументують доцільність пізнавального процесу, в досягненні ним істини та її верифікації (чи фальсифікації). Так, Г.П. Щедровицький, обґрунтовуючи основні засади своєї концепції «миследіяльності» та її методологічні принципи, зауважує: «На перший план виходить рефлексія, а смисл ідеї полягає в тому, щоб діяльно творити новий миследіяльнісний світ і вчасно його фіксувати» [8, 276]. Ключове поняття в даному висловлюванні – «смисл ідеї». Тобто від того, який смисл ми вкладаємо в ту чи іншу ідею, принцип, положення, закон тощо, залежить подальший процес пізнавальної діяльності (в даному контексті «миследіяльності»). Якщо цей смисл визначено, тобто на його основі обґрунтовано і аргументовано необхідність залучення саме цієї ідеї, він є необхідним елементом загального процесу смислоутворення.

Як відомо, метою і смислом наукового пізнання є істина, критеріями якої виступають об'єктивність, процесуальність, конкретність, несуперечливість, краса, евристичність, когерентність. Але постає питання про доведення аргументацією доцільності саме цих критеріїв. Адже названі критерії є традиційними, їх застосовували вже в класичній і некласичній науці. А яка ситуація сьогодні? Тому аргументи повинні довести і ствердити основоположність саме цих критеріїв. Названі критерії концептуалізують теорію істини, наділяють її низкою принципівих властивостей.

Необхідність критерію (принципу) об'єктивності аргументується його змістом. За формою істина суб'єктивна, але за змістом – об'єктивна, оскільки не залежить від сваволі свідомості, є детермінованою предметно-матеріальним світом. Об'єктивність істини надає знанню «status rerum», без чого знання – ілюзорна, умовно значима конструкція. Вона засвідчує смислову обґрунтованість,

достовірність, доказовість наукового знання.

Принцип «абсолютності» істини полягає в її повноті, безумовності, незалежності від суб'єкта пізнавального змісту, який зберігається і відтворюється в процесі прогресу знання. Абсолютність аргументується історичністю мислення: не тільки в сенсі «зняття» – репрезентованості минулих пізнавальних етапів в існуючих, наявних. Як би не перетворювалася наука, все ж лишається «непорушним» залишок «того першого пізнання, і одного разу одержана наукою істина володіє в такому розумінні вічним життям» [5, 307].

В обґрунтування принципу «відносності» як аргументу вводяться поняття векторів «продуктивності» і «критичності». Вектор продуктивності (евристичної експансивності) викликає розширення масиву знання. Вектор критичності стимулює ретельний аналіз накопичуваного знання, витісняючи невинуваті елементи. Зрештою ми одержуємо можливість переосмислити суму акумульованих знань з позицій новації, внести в історію положень конкретної науки відповідні смислові поправки і уточнення.

Конкретність виконує нормативну функцію, зобов'язуючи брати до уваги реальні соціально-історичні, матеріально-практичні, операціональні, когітальні передумови, виміри виробництва і формування смислу пізнання. Конкретність аргументується твердженням, що ми акцентуємо залежність смислу істини не лише від об'єктивної реальності, але й від засобів її виробництва, виявлення. З цих позицій конкретність означає проекцію істини на ситуацію, взаємопов'язаність з нею. Мова йде про врахування логіки обставин пізнання: чи може бути пізнано те, що є, таким, яким воно є, і якщо може, то яким саме чином? «Інтенція на реалістичне розуміння смислу істини – головне в принципі конкретності» [5, 371–372].

Принцип «несуперечливості» аргументується положеннями формальної логіки. В ній фігурують чотири смисли несуперечливості. «Несуперечливість щодо заперечення: теорія не суперечлива в даному смислі, якщо в ній одночасно не доводиться твердження А і А; абсолютна (тривіальна) несуперечливість: теорія тривіально є несуперечливою, якщо в ній не доведено будь-які твердження, що формулюються її мовою; несуперечливість, яка має спеціальний логічний смисл, котрий в подальшому аналізуватися не буде; логічна система несуперечлива в цьому смислі, якщо елементарна пропозиціональна формула в ній може мати докази. Від трьох синтетичних понять несуперечливості відрізняється семантична несуперечливість:

теорія є семантично несуперечливою, якщо кожна її теорема є завжди істинною. Якщо теорія використовує класичну логіку і якщо вона є суперечливою в першому смислі, то вона суперечлива і в другому [5, 314–315].

Принцип «простоти», як спеціалізований критерій, є засобом кваліфікації інформаційних аспектів знання; вона зобов'язує брати до уваги кількість інформації, потрібної для розуміння концептуальних структур. «Складність об'єкта, – зазначає М.В. Волькенштейн, – є мінімальна кількість біт, що містяться в інформації про об'єкт, достатня для його відтворення» [3, 80]. В ролі аргументу застосовується гіпотеза *ad hoc* (стосовно випадку). Гіпотезою *ad hoc* є гіпотеза, яка: вводиться в теорію спеціально для усунення емпіричних контрприкладів; не допускає незалежної від теорії перевірки; не розширює евристичний потенціал теорії.

Принцип «евристичності» виражає властивість теорії виходити за свої первісні межі (визначені її творцями), володіє здатністю до експансії, саморозширення. З цих позицій науковість пов'язується з внутрішніми потенціями знання, з теоретично прогресивним зсувом, індикатором чого слугує наявність випереджувального теоретичного знання щодо пов'язаного з ним емпіричного зростання знання. Аргументом на користь евристичності є її спрямованість на вилучення з наукового процесу тривіальних конструкцій, які не забезпечують притоку смислової інформації.

Смисл принципу «когерентності» полягає в узгодженості наявного в науці знання з тими дослідницькими результатами, які розцінюються як фундаментальні, що не проблематизуються, і відіграють роль базису смислу істинності. Важливе місце тут відводиться загальнофілософським і методологічним принципам – причинності, інваріантності, симетрії, відносності, відповідності їх законам реальності. З цієї точки зору, аргументом застосування когерентності є те, що, виражаючи ідею безперервності наукового досвіду, воно в ролі регулятива має значення чинника охорони науки від проникнення в неї «тривіально екстравагантних, з претензією, конструкцій» [5, 326].

Отже, метою наукового пізнання є пошук і досягнення істини, яка є смислом пізнавальної діяльності. Від смислопокладання залежить як продуктивність наукової діяльності, так і доцільність та виправданість життя людини. Виникнення смислу є результат продуктивної діяльності свідомості, а осмислення наділяє її смислом. Проблема смислу в широкому контексті постає як співвідношення

розуміння і пізнання. Смысл відіграє роль специфічного аргументу в процесі наукового дослідження і соціальної діяльності, оскільки від нього залежать напрям, мета, доцільність наукового пізнання. Смысл, як аргумент, орієнтує наукову і соціальну життєдіяльність індивідів. Смыслопокладання забезпечує обґрунтованість і доказовість знання.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бескова И.А.* Пограничный опыт как исток эмерджентного смысла // Опыт и смысл. – М., 2014. – С. 155–176.
2. *Васюков В.Л.* Формальная феноменология. – М., 1999. – 223 с.
3. *Волькенштейн М.В.* Науки и эстетика // Вопросы философии. – 1983. – №10. – С. 75–80.
4. *Гуссерль Э.* Идеи к чистой феноменологии и феноменологической философии. Кн. I. – М., 2009. – 486 с.
5. *Ильин В.В.* Философия. – М., 1999. – 592 с.
6. *Твардовский К.* Образы и понятия // Исследования аналитического наследия Львовско-Варшавской школы. Вып. I. – СПб., 2006. – С. 172–222.
7. *Шульга Е.Н.* Эпистемологические аспекты формирования мироположения: от смыслообразования к моделированию образа мира // Опыт и смысл. – М., 2014. – С. 180–200.
8. *Щедровицкий Г.П.* Избранные труды. – М., 1995. – 800 с.
9. *Ricoeur P.* The Hermeneutical Function of Distanciation // Philosophy Today. – 1973. – P. 129–143.

Комаха Л.Г. Принципи істини як аргументи наукового пізнання: смислодіяльнісний вимір.

В статті досліджується проблема смислодіяльності як умови продуктивного пізнання. Показана феноменологічна і логічна аргументація у визначенні інтенцій суб'єкта на смисли світу (об'єкт). Особливості сприйняття і розуміння смислу як аргументу у процесі комунікації. Когнітивний аналіз зв'язку смислу і аргументу в пізнавальній діяльності. Неоднозначність смислу виокремлює для його обґрунтування критерії досягнення істини, які вимагають аналізу і аргументації. Розглянуто особливості критеріїв об'єктивності істини та її значення у пізнанні смислу. Проаналізовано принцип «абсолютності» та «відносності» істини в якості аргументу. З'ясовано значення принципу несуперечливості, простоти, евристичності, когерентності у процесі встановлення істинності аргументів. Смысл є специфічною формою аргументу у процесі наукової пізнавальної діяльності, який

впливає на її результативність.

Ключові слова: смисл, аргумент, істина, принцип, пізнання, інтенція, наука.

Комаха Л.Г. Принцип истины как аргументы научного познания: смыслодеятельностное измерение.

В статье исследуется проблема смыслодеятельности как условия продуктивного познания. Показана феноменологическая и логическая аргументация в определении интенций субъекта на смыслы мира. Особенности восприятия и понимания смысла как аргумента в процессе коммуникации. Когнитивный анализ смысла в познавательной деятельности. Неоднозначность смысла выделяет для его обоснования критерии достижения истины, требующие анализа и аргументации. Рассмотрены особенности критериев объективности и ее значения в познании смысла. Проанализировано принцип «абсолютности» и «относительности» истины в качестве аргумента. Определено значение принципа непротиворечивости, простоты, эвристичности, когерентности в процессе установления истинности аргументов. Смысл является специфической формой аргумента в процессе научной познавательной деятельности, который влияет на ее результативность.

Ключевые слова: смысл, аргумент, истина, принцип, познание, интенция, наука.

Komaha L.G. The Principles of Truth as Arguments of Cognition: Meaning and Activity Dimension.

In the article the problem of meaning as a condition of productive knowledge is considered. A phenomenological and logical argumentation in determining the intentions of the subject on the meanings of the world (the object) are shown. To the feature of perception and understanding of sense as argument in the process of communication. A cognitive analysis of connection of sense and argument is in cognitive activity. The ambiguity of meaning distinguishes for its justification the criteria to reach out a truth, which require analysis and argumentation. The features of criteria of objectivity of truth and her value are considered in cognition of sense. Principle of "absoluteness" and "relativity" of truth is analysed as an argument. The value of principle of uncontradiction, simplicity is found out, эвристичності, coherentness in the process of establishment of truth of arguments. Sense is the specific form of argument in the process of scientific cognitive activity, that influences on her effectiveness.

Key words: meaning, argument, truth, principles, knowledge, intention, science.